

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ САМОПРАВСТВА (ст. 356 Кримінального кодексу України)

Розглянуто проблемні питання та характерні ознаки об'єктивної сторони самоправства. Наведено особливості об'єктивної сторони при розмежуванні самоправства як злочину і самоуправства як адміністративного проступку. Обирунтовано значення та порядок визначення для правильної кваліфікації та уникнення судової помилки розміру шкоди як значної.

Ключові слова: злочин, завдана шкода, наслідки, адміністративний проступок, самоправство, самовільні дії.

Серед проблем кваліфікації є такі недоліки законодавства як питання тлумачення правових норм, розмежування суміжних складів, проступків і злочинів. Так, у ст. 356 Кримінального кодексу України (далі ККУ) передбачено відповідальність за самоправство. У судово-слідчій практиці при кваліфікації такого діяння виникають труднощі розмежування з іншими злочинними діяннями, насамперед із самовільними злочинами та адміністративними проступками. Самоправство є одним із всеохоплюючих складів у кримінальному кодексі, оскільки самовільність, діяння всупереч встановленому законом порядку є загальними ознаками будь-якого злочину. Тому з метою недопущення помилок кваліфікації даний склад потребує наукового дослідження та обґрунтування.

Метою роботи є аналіз та з'ясування особливостей об'єктивної сторони самоправства, дослідження характерних, ідентифікуючих ознак розмежування самоправства як злочину від адміністративного делікту.

Питаннями злочинного діяння самоправства займалися В.А. Владіміров, П.Ф. Грішанин, Н.І. Загородніков, Г.Ф. Полснор. Серед вітчизняних науковців різні аспекти самоправства досліджували М.М. Бажанов, Б.В.Греск, О.Г. Кальман, М.А. Погорєцький, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, М.І. Хавронюк та ін. Проте, науковці здебільшого висвітлювали проблемні питання предмета та об'єкта самоправного злочину, однак слід звернути увагу і на особливості об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 356 ККУ.

Дана норма для кримінального законодавства не є новелою, оскільки ще ст. 198 КК УРСР від

1960 р. передбачала відповідальність за вчинення самовільних дій. Згідно зі ст. 356 КК України кримінальна відповідальність настає за самовільне всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника [1, с.122]. Отже самоправство характеризується тільки активними діями.

Суспільна небезпечність самоправства як злочину визначається тим, що він посягає на встановлений порядок реалізації громадянами своїх прав та на авторитет органів державної влади. Тим самим самоправство, може спричинити значну шкоду законним правам та інтересам громадян. Безумовно злочин спрямований на порушення норм чинного законодавства чим послаблює управлінські функції держави та нормальну життєдіяльність громадян.

Об'єктивна сторона злочину пов'язана із зовнішнім виявом суспільно-небезпечного діяння, тобто виражає процес вчинення злочину, реалізуючи задуми злочинця та його ставлення до охоронюваних законом суспільних відносин. Об'єктивна сторона самоправства складає собою складне діяння, що охоплює такі взаємопов'язані складові як: 1) самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремими громадянами або підприємствами, установами, організаціями; 2) наслідки – заподіяння значної шкоди інтересам громадянина, держави, громад-

ським інтересам або інтересам власника; 3) причинний зв'язок між діями і завданою шкодою [2, с.324]. Як відзначає В.В. Сташис, "об'єктивна сторона самоправства, визначається тим, що правомірність здійснюваних дій оспорується іншою особою, або державною чи громадською організацією" [3, с. 59]. Визначальною ознакою самоправства є насамперед самовільність дій. Законодавець досить широко дає тлумачення самовільності як будь-яких дій, що суперечить встановленому законом порядку (стану неухильного виконання вимог закон). Самовільне вчинення будь-яких дій – це здійснення особою свого дійсного або уявного права чи вчинення інших дій всупереч встановленому законом або іншим нормативно правовим актом порядку і без законних повноважень. Дійсним визнається право, яким особа володіє в силу закону, договору чи на іншій підставі [3, с. 59]. Проте це право реалізується з порушенням порядку (наприклад, особа, яка уклала договір на оренду приміщення, не дочекавшись на його звільнення орендодавцем самовільно його займає). Під уявним (передбачуваним, гаданим) слід розуміти право, стосовно належності якого собі винна особа помиляється. Насправді цим правом суб'єкт не володіє [4, с.829]. Тобто фактично підстава, як основа діяння, в даному випадку дійсне чи гадане право, значення для самоправства немає. Основним елементом таких дій є їх несправомірність в процесі здійснення, невідповідність чинному законодавству і без належних повноважень.

Окрім самоправства, Кримінальний закон за допомогою об'єкта і спеціального предмета злочину встановлює відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст.1971 ККУ "Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво") [1, с.69], таким чином деталізує самоуправні діяння, що вчиняються всупереч чинному законодавству.

Ключовим у самоуправстві, що дозволяє відмежувати даний склад від решти злочинів є оспоруваність правомірності дій. "Оспоруваність дій особи означає, що інший громадянин, підприємство, установа чи організація вважають такі дії неправомірними, вчиненими всупереч закону" [2, с. 324]. Під оспоруваністю слід розуміти оголошення в тій чи іншій формі зацікавленими сторонами, тобто фізичними чи юридичними особами про порушення свого (чужого) права. Це може бути, наприклад заява або скарга в органи суду, про-

куратури, або інший орган захисту прав громадян. Оспорити своє порушене право можна до здійснення самоправства, в момент його вчинення або після його вчинення. Оспоруваність означає, що інші особи вважають такі дії незаконними, здійсненими без належних повноважень. Для визнання факту оспоруваності достатньо лише відкритої незгоди іншої особи, при чому така поведінка може бути виражена як і до так і після вчинення самовільних дій.

Оціночною ознакою об'єктивної сторони самоправства є заподіяння значної шкоди інтересам громадянина, держави, громадським інтересам або інтересам власника. Тобто особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за ст.356 ККУ якщо вона своїми діями порушила встановлений законом порядок, заподіявши значну шкоду інтересам громадян.

Значна шкода може бути як матеріального так і нематеріального (морального) характеру. Різновидами шкоди є, наприклад, пошкодження майна, завдання збитків підприємству, упущена вигода, шкода здоров'ю тощо. Однак для визнання такої шкоди наслідком злочину ст. 356 ККУ необхідно оцінити її як значну, тобто таку яка виражається в певному грошовому еквіваленті або порушеному інтересі. Обсяг шкоди вирішується з урахуванням обставин справи, враховуючи об'єм порушених прав та інтересів, вину злочинця тощо. Важливе значення для правильної кваліфікації та уникнення судової помилки є обґрунтування розміру шкоди як значної.

Даний склад злочину, є матеріальний, тобто вважається завершеним з моменту настання завдання значної шкоди – наслідків. Якщо діями винного не заподіяно прямих матеріальних збитків державі, територіальній громаді або громадянам, відсутня кваліфікуюча ознака – істотна шкода, яка є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони діяння, передбаченого ст.356 КК України [1, с. 122]. Питання про те, чи є спричинена самоуправством шкода значною, потрібно вирішувати у кожному конкретному випадку. Важливе значення для кваліфікації матиме не тільки сума шкоди, але й значення його для потерпілого. Матеріальну шкоду слід визнавати значною, якщо вона у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. До нематеріальної значної шкоди при самоуправстві потрібно відносити, зокрема, заподіяння шкоди здоров'ю людини, порушення політич-

них, трудових, житлових та інших конституційних прав і свобод людини і громадянина. Величину нанесеного самоуправством значної шкоди фізичній або юридичній особі визначає суд з врахуванням всіх обставин справи. При цьому розмір значної шкоди судом визначається на момент здійснення протиправних дій. Злочин визнається закінченим з моменту заподіяння самовільним вчиненням певних дій значної шкоди інтересам громадянина, державним чи громадським інтересам або інтересам власника. Самоправство, яке не заподіяло значної шкоди правоохоронюваним інтересам, розглядається як адміністративний проступок (ст. 186 КУпАП "Самоуправство") [5, с.97].

Відсутність такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину як заподіяння самоуправними діями значної шкоди підприємству виключає наявність в діях складу злочину, передбаченого ст. 356 КК України. За таких обставин кримінальна справа щодо них за ст. 356 КК України підлягає закриттю.

При кваліфікації самоуправства обов'язковою умовою є встановлення причинного зв'язку між діями і завданою шкодою. Такий зв'язок є зв'язком породження наслідку від діяння, тобто без діяння немає наслідку, значна шкода є результатом самовільних дій.

Самоправство, поєднане з побоями і мордуванням, катуванням або заподіянням тілесних ушкоджень, потрібно кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 356 ККУ і відповідною статтею Особливої частини кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за злочин проти здоров'я особи (зокрема ст. 121 ККУ "Умисне тяжке тілесне ушкодження", ст.122 ККУ "Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження", ст.125 ККУ "Умисне легке тілесне ушкодження", ст.126 ККУ "Побої і мордування", ст.127 ККУ "Катування") [1, с.44, 45].

У тому разі, коли самоуправні дії утворюють інші самостійні склади злочинів, вони охоплюються відповідними статтями КК і додаткової кваліфікації за ст. 356 ККУ не потребують. Це стосується, зокрема, ст. 162 ККУ "Порушення недоторканості житла", ст. 246 ККУ "Незаконна порубка лісу", (ст. 355 ККУ "Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань") [1, с.58, 88,121].

Наведенні вище особливості об'єктивної сторони мають вагомe значення при розмежуванні

самоправства як злочину і самоуправства як адміністративного проступку. Адже окрім законодавчої відмінності чи неузгодженості орфографічного правопису "самоправства" і "самоуправства" обидва склади мають багато спільних і відмінних рис, особливо це стосується об'єктивної сторони діянь. Так, основною спільною ознакою є вчинення самовільних дій, всупереч чинному законодавству, здійснюючи своє дійсне чи гадане (щодо правомірності якого особа помиляється) право. Тобто, посягання на конституційні права, свободи чи інтереси громадян, що охороняються законом. У самоуправстві відсутній такий елемент як оспорюваність самовільних дій фізичними чи юридичними особами, що дозволяє кваліфікувати діяння лише при наявності самого факту здійснення адміністративного делікту. Одночасно і спільною і відмінною ознакою об'єктивної сторони розглядуваного злочину і проступку є заподіяння шкоди. Однак, на відміну від Кримінального закону, Кодекс України про адміністративні правопорушення в ст. 186 наголошує на самоуправстві як на діянні, що не завдало істотної шкоди громадянам, державним чи громадським організаціям [5, с.97]. Склад адміністративного проступку є матеріальним, не потребує встановлення причинного зв'язку між діями і наслідками, хоча і може в окремих випадках встановлювати розмір шкоди, якщо остання не є значною. Ще однією, не менш важливою, розмежувальною ознакою самоуправства і самоуправства є суб'єкт злочину. Якщо при адміністративному делікті суб'єктом може бути як посадова особа, так і громадянин, то суб'єктом злочину ст. 356 ККУ є лише громадянин. При вчиненні злочинних самовільних дій службовими особами їх слід кваліфікувати як перевищення влади та службових повноважень (ст.365 ККУ) [1, с.127].

Самоправство, як комплексний злочин, все більше стає предметом дискусії серед науковців і практиків, оскільки з одної сторони – даний склад злочину можна розділити, конкретизуючи певні діяння (наприклад рейдерські атаки), а з іншої уніфікувати шляхом додавання самоуправних дій до інших, суміжних складів. На складності такого поєднання стоїть не лише відмінність ознак об'єктивної сторони, а й безпосередній об'єкт цих злочинів. Оскільки при співвідношенні об'єктів ст. 355 ККУ "Примушування до виконання чи невиконання цивільного-правових зобов'язань" і ст. 356 ККУ "Самоправство", останнім охороняється

більш широкий спектр суспільних відносин, що робить самоправство загальним складом відносно до примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Для прикладу відзначимо, що А.М.Соловійова співвідношення між ст.355 ККУ і ст.356 ККУ, у своїй дисертаційній роботі розглядає як особливий вид конкуренції кримінально-правових норм, а саме як часткову (неповну) конкуренцію загальної та спеціальної норм. Спеціальна норма (ст. 355 ККУ) набула додаткових ознак, що характеризують даний вид злочину більш повно, порівняно із загальною нормою (ст. 356 ККУ), так що склад злочину, передбачений ст. 355 ККУ, досить суттєво виходить за її межі (за межі самоправства). При цьому спеціальна норма – примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань виступає як комплексне утворен-

ня і може бути відмежована від загальної норми – самоправства за рядом ознак як суміжна з нею [6, с.15].

Отже, об'єктивна сторона самоправства представлена триелементною структурою, що служить не лише критеріями кваліфікації діяння, але й розмежування від суміжних злочинів. За допомогою таких характерних ознак як: розмір шкоди, оспорюваність дій окремими громадянами або підприємствами, установами, організаціями можна розмежувати самоправство як злочин і самоуправство як проступок.

Щодо модернізації складу самоправства необхідні подальші наукові розробки і обґрунтування практики. Наступні дослідження обраної теми повинні охопити комплексне дослідження самоправства та практику застосування ст.356 ККУ.

Література

1. *Кримінальний кодекс України з постанційними матеріалами* / За відп. ред., В.В.Сташиса; Упоряд.: В.С.Ковальський, В.І.Тютюгін.-К.: Юрінком Інтер, 2007.- 720 с.
2. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2-т. т.2* / За заг. Ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. - 3-тє вид., перероб. та доп. - К.: Алєрта: КНТ: Центр учбової літератури, 2009.- 624 с.
3. *Сташис В.В.* Преступления против порядка управления: учебн. пособ. / В.В. Сташис, М.М. Бажанов. – Харьков. – 1971. – 76 с.
4. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.* – 5-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2008. – 1302 с.
5. *Кодекс України про адміністративні правопорушення* // Відомості Верховної Ради України. – 1984. – № 51. – Ст. 1122
6. *Соловійова А.М.* Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львівський національний університет ім. І.Франка. – Львів, 2005.- 20 с.

В.И. Вольный

Уголовно-правовая характеристика объективной стороны самоуправства (ст. 356 УК)

Рассмотрены проблемные вопросы и характерные признаки объективной стороны самоуправства. Приведены особенности объективной стороны при разграничении самоуправства как преступления и самоуправства как административного проступка. Обосновано значение и порядок определения для правильной квалификации и избежания судебной ошибки размера ущерба как значительного.

Ключевые слова: преступление, нанесен ущерб, последствия, административный проступок, самоуправство, самовольные действия.

V.I. Voznyi

Criminal legal description of the objective of arbitrariness (Article 356 of the Criminal Code)

We consider problems and characteristics of the objective of arbitrariness. The peculiarities of the objective of distinguishing between an act of arbitrariness and arbitrariness as an administrative offense. The meaning and the procedure for determining the correct classification and to avoid a miscarriage of justice as a significant amount of damage.

Key words: crime, the damage, the effects of the administrative offense, arbitrariness, unauthorized action.